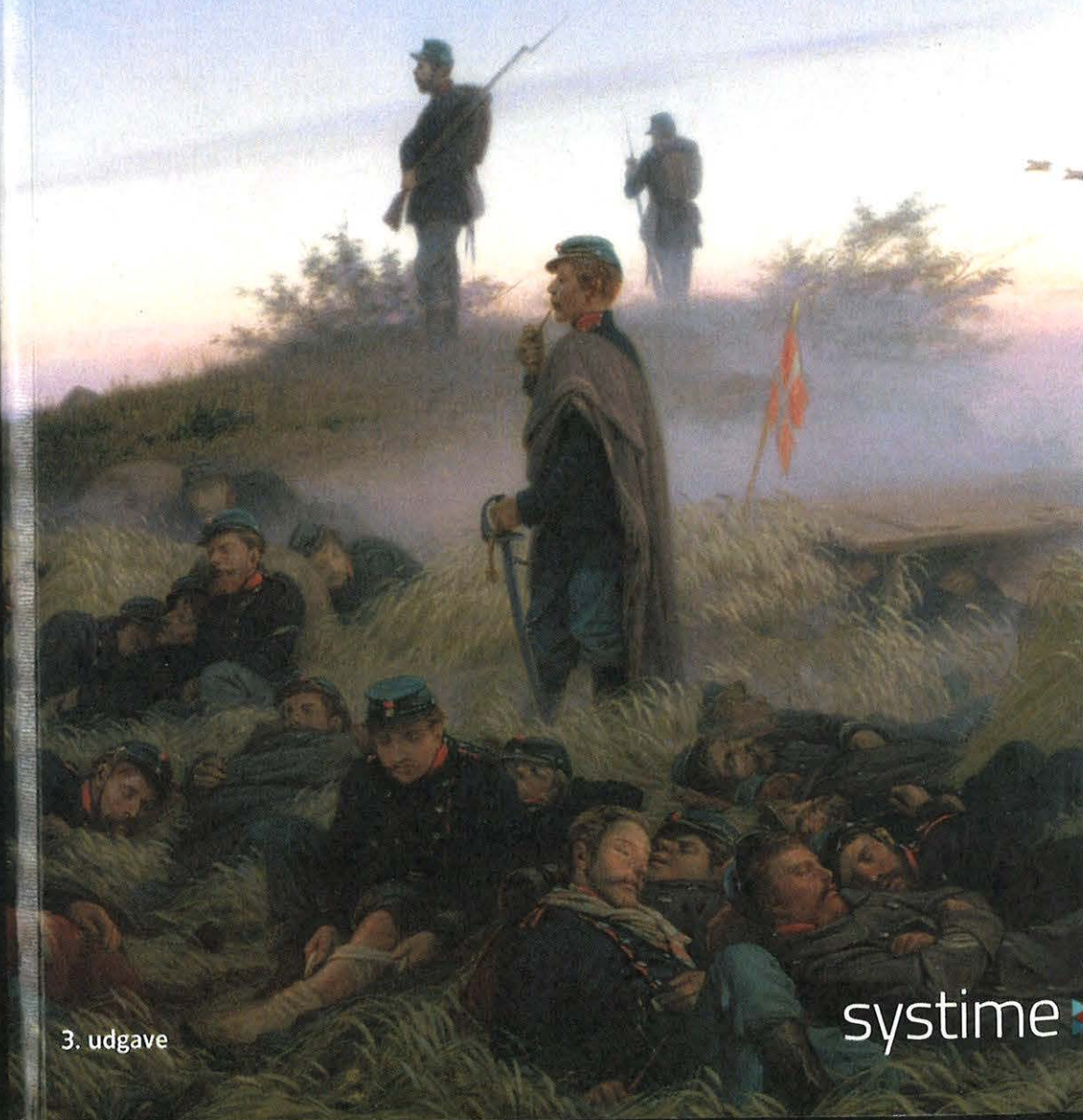

Poul Steiner Jensen • Knud Ryg Olsen • Olaf Søndberg • Peter Frederiksen

Grundbog til **DANMARKSHISTORIEN**

3. udgave

systeme

6

Den danske revolution

1750-1866

OVERBLIK: DEN DANSKE REVOLUTION

I tiden efter 1750 blev det moderne Danmark grundlagt. Landbruget stod for en vækst i produktionen, som har været stadigt stigende i de sidste 270 år. Lokomotivet for denne fremgang var en hurtigt voksende efterspørgsel efter dansk korn, som skyldtes den begyndende industrielle revolution i England og den almindelige befolkningstilvækst overalt i Europa. Især de store og mellemstore landbrug ejet af godsejere og gårdmænd havde gavn af udviklingen. Dette førte til et større socialt skel mellem gårdmænd på den ene side og på den anden husmænd og landarbejdere. Også udenrigshandelen blomstrede, da danske købmænd drog nytte af, at Danmark holdt sig neutral i flere verdensomspændende krige.

De gode tider sluttede i 1807, da Danmark blev tvunget til at opgive sin neutralitet og gå ind i Napoleonskrigene på fransk side. Krigen og en efterfølgende økonomisk krise i 1820'erne blev et slemt, men midlertidigt tilbageslag for erhvervslivet. Landbruget blev hårdt ramt af faldende priser, og den oversøiske storhandel gik næsten i stå.

I 1830'erne begyndte veluddannede borgere at kritisere det enevældige system. De var tilhængere af liberalismen og ønskede økonomisk og politisk frihed. Samtidig blev nationalismen en folkelig kraft. Tysksindede i hertugdømmet Slesvig (hvis hertug var den danske konge) ønskede at knytte Slesvig til Det Tyske Forbund, mens dansksindede ville knytte Slesvig nærmere til Danmark. Det førte til en borgerkrig (1848-1850) mellem kongeriget Danmark og hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Kongeriget vandt krigen, men de europæiske stormagter tvang Danmark til at bevare helstaten som hidtil. I en ny krig mod Preussen i 1864 led Danmark et knusende nederlag og måtte afstå hertugdømmerne til Preussen.

De nationale lidenskaber var med til at fremme kravet om demokrati, og i 1848 opgav Frederik 7. sin enevældige magt. 5. juni 1849 underskrev kongen en ny grundlov, der indførte parlamentarisk demokrati.

← Peder Friis: Udkast til Frihedsstøtten, 1791. Monumentet skulle fejre stavnsbåndets ophævelse, der var en del af de store landboreformer i slutningen af 1700-tallet. Fra 1788 skulle stavnsbåndet gradvist afvikles for at være helt afskaffet i år 1800. Det endelige værk, der var et resultat af flere kunstneres samarbejde, blev opført 1792-1797 tæt på sin nuværende plads på Vesterbrogade overfor Københavns Hovedbanegård.

FAGLIGE ORD: DEN DANSKE REVOLUTION

I dette kapitel optræder en række faglige ord, som er fremhævet med fed skrift.

- Demokrati
- Den florissante handelsperiode
- Den reviderede grundlov af 1866
- Ejder-politik
- Folketinget
- Fri forfatning
- Fælleden
- Kapitalisme
- Landboreformer
- Landstinget
- Nationalisme
- National-liberal
- Novemberforfatningen
- Oplysningstiden
- Romantikken
- Rådgivende stænderforsamlinger
- Slaget på Rheden
- Stormen på Dybbøl
- Udflytning
- Udskiftning
- Universelle menneskerettigheder
- Ytringsfrihed
- Ånden fra 1848

De oplistede fagbegreber udgør den historiefaglige kerne af den tekst, du skal til at læse. Mens du læser, skal du derfor være ekstra opmærksom, når du møder et af de fremhævede fagbegreber. Det vil være en god ide at notere, hvad fagbegrebet betyder i sin historiske sammenhæng.

Læsefokus: Den danske revolution

Mens du læser kapitlet, skal du:

1. Notere aktørerne i de slesvigske krige – både de direkte involverede parter og de diplomatisk engagerede.
2. Have særlig fokus på de store landboreformer. Find oplysninger i teksten, som viser, at de store landboreformer opfylder de kriterier, som vi kan stille til en historisk betydningsfuld begivenhed:
 - a. Bemærkelsesværdig i sin samtid
 - b. Husket efterfølgende
 - c. Gav forandring
 - d. Vækker mindelser om andre skelsættende historiske begivenheder
 - e. Afslører skjulte sandheder

Oplyst enevælde

Den stigende velstand og oplysningen, som Danmark nød godt af i sidste halvdel af 1700-tallet, ændrede meget. En voksende gruppe af borgere og fremsynede godsejere og dermed mange af kongens rådgivere begyndte at tænke nye tanker, som de havde hentet ude i Europa. Disse **oplysningstidens** folk mente, at statsmagtens første opgave ikke var at styrke sig selv, men at tænke på indbyggernes ve og vel. Med optimisme og tro på fremtiden hævdede de, at oplysning og materiel fremgang, retssikkerhed og lighed mellem stænderne ville frembringe flittige, fædrelandskærlige og lykkelige borgere.

De mente også, at regeringen burde kende den offentlige mening, og derfor burde der være **ytringsfrihed**, i tiden oftest kaldet trykkefrihed. I årene 1771-1799 var der virkelig en udstrakt grad af trykkefrihed, men da regeringen fandt, at visse personers skrivefrækhed gik lovlig vidt, blev friheden igen indskrænket.

En ting måtte man nemlig ikke kritisere: kongen og hele det enevældige system. I 1789 startede den franske revolution, som afskaffede enevælden og indførte **demokrati**, og USA rev sig løs fra England og vedtog i 1788 en demokratisk forfatning. Disse begivenheder vakte sympati hos en del i Danmark, men enevælden var så fast forankret, at den ikke på dette tidspunkt var alvorligt truet. De få, der åbenlyst rejste kritik, blev enten landsforvist eller fik lange fængselsstraffe.

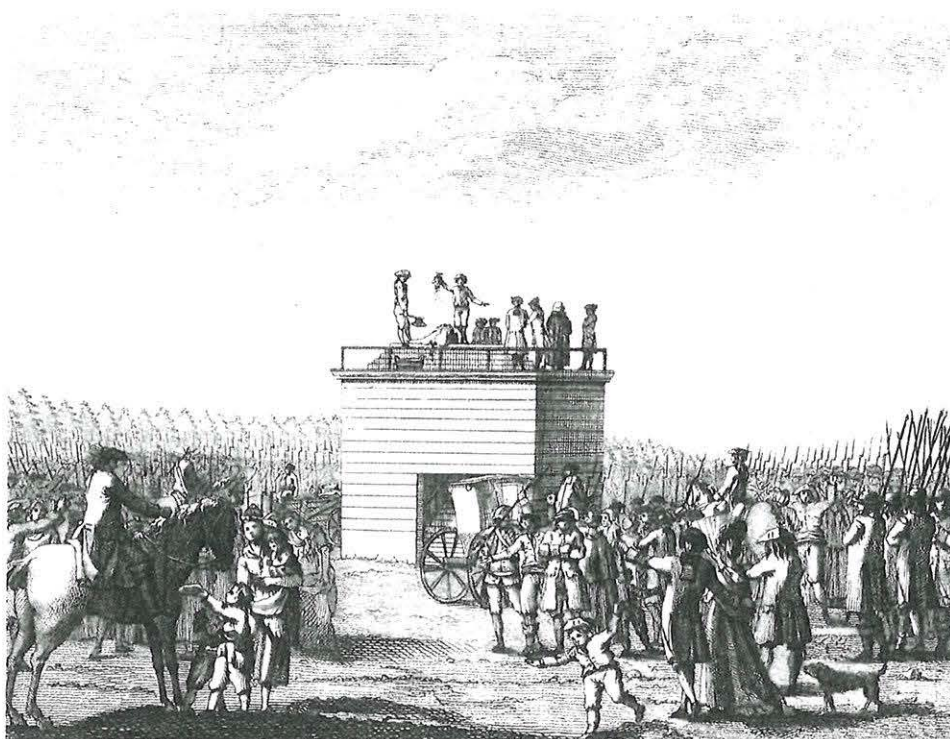
De fleste danske konger var ikke store personligheder. Når enevælden alligevel var rimeligt stabil og tilmed i slutningen af 1700-tallet gennemførte store samfundsreformer, skyldtes det dygtige ministre og rådgivere. De personer, der især havde mulighed for indflydelse, var chefer for kollegierne eller medlemmer af geheime-statsrådet, en lille gruppe af særlige rådgivere, som havde titel af ministre, og som ofte havde tilknytning til administrationen. En tredje magtgruppe var kongens personlige sekretær og særligt nærtstående, kabinettet, og endelig medlemmer af hoffet. Disse grupper rivaliserede indbyrdes, men deres magt var usikker, for den afhang i sidste instans af, om de kunne vinde kongens gunst.

Frederik 5. (1746-1766) var aldeles uegnet som regent og uinteresset i at være det, og han døde af druk og udskejelser kun 42 år gammel. Når styret alligevel fungerede, skyldtes det, at overhofmarskal A.G. Moltke styrede kongen med mild, men fast hånd.

Under Christian 7. (1766-1808) blev det endnu værre, for det viste sig hurtigt, at den unge konge var sindssyg. Han led af skizofreni og blev stadigt mere sløv, uengageret og ude af stand til at koncentrere sig om noget som helst. I den situation fik en ung tysk læge, Struensee, en stærk position ved hoffet, fordi han havde en gavnlig indflydelse på kongens helbred. Struensee regerede snart åbenlyst i kongens navn uden om ministre og kollegier og udstedte en byge af reformlove. Han indførte trykkefrihed, indskrænkede bøndernes hoveri og meget mere, som især mange i eftertiden fandt nyttigt og godt, men hans arro-

gance og åbenlyse tyskhed vakte stor uvilje i det gamle magtapparat. Dertil kom, at han indledte et forhold til den unge, ulykkelige dronning, med hvem han fik en datter.

I januar 1772 lykkedes det en gruppe ved hoffet at få kongens underskrift på en arrestordre for Struensee. Han blev dømt til døden for krænkelse af den enevældige majestæt og henrettet på en måde, der var i ringe overensstemmelse med oplysningstidens humane ideer. For øjnene af en tusindtallig tilskuerskare på Østre Fællede uden for København blev først hans højre hånd hugget af, derefter hovedet, og til sidst blev liget parteret i fire dele og lagt på hjul og stejle. Dronningen blev landsforvist og døde få år efter.

Struensee realiserede på mange måder den oplyste enevældes idealer, men han fik mægtige fjender, og i 1772 blev han sammen med grev Enevold Brandt henrettet på Øster Fællede i København. Det samtidige stik viser øjeblikket efter halshugningen, hvor det afhuggede hoved fremvises.

Som en reaktion mod Struensee havde landet i de følgende år en regering af meget konservative ministre, men i 1784 fulgte et nyt kup. En gruppe fremskridtsvenlige, adelige godsejere under ledelse af A.P. Bernstorff og Christian Ditlev Reventlow lavede dristigt en sammensværgelse med den unge tronfølger, kronprins Frederik. Da Frederik som 16-årig for første gang deltog i et geheimestatsrådsmøde, forelagde han et forslag om, at de gamle ministre blev fyret og nye blev udnævnt. Ministrene var overraskede og målløse, og før de nåede at reagere, havde kronprinsen fået sin far til at skrive under. Derefter forelagde han

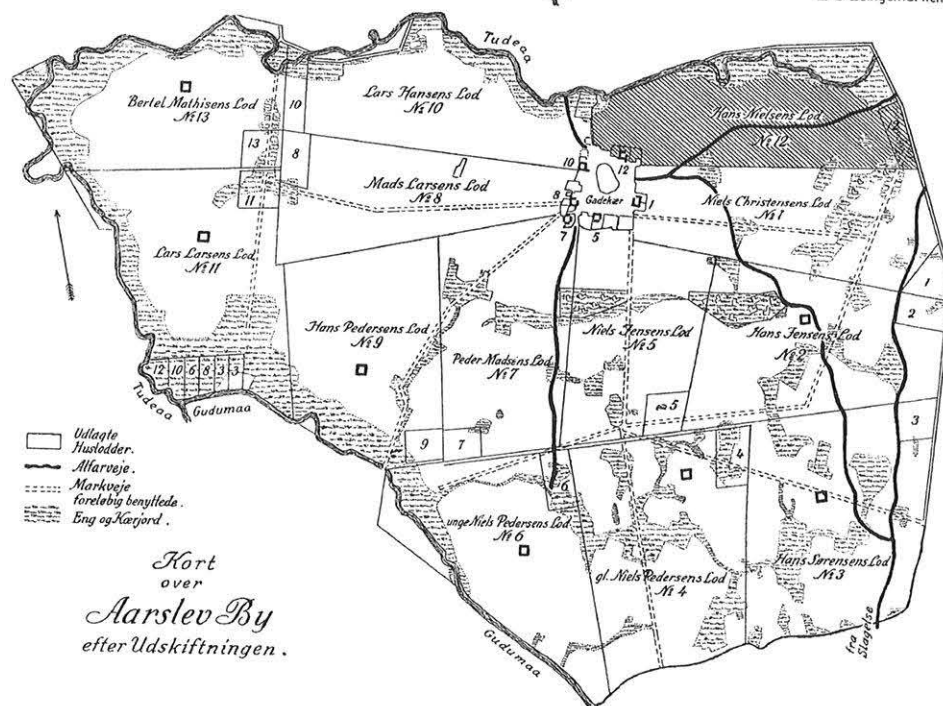
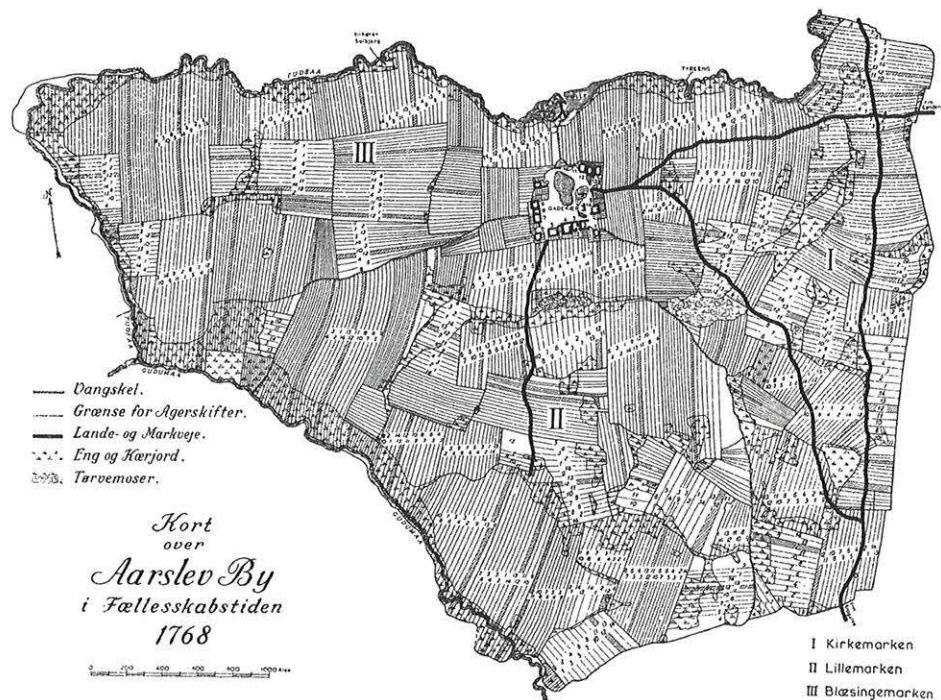
et nyt forslag om, at alle beslutninger for fremtiden skulle have kronprinsens underskrift ved siden af kongens, og at han dermed reelt selv skulle overtage regeringsmagten. Nu opstod der regulært slagsmål mellem de høje herrer, men den beslutsomme kronprins fik til sidst sin skræmte og forvirrede fars underskrift, og dermed var sagen afgjort. Frederik regerede af gavn indtil Christian 7.s død i 1808 og derefter af navn som Frederik 6. til sin egen død i 1839.

De store landboreformer

Efter 1750 steg befolkningstallet overalt i Europa. Det medførte forøget efterspørgsel efter korn og dermed stigende priser. Derfor blev regeringen, godsejerne og en del bønder interesseret i at effektivisere landbruget og forøge produktionen. Der opstod en vældig debat om landbrugsspørgsmål, og det resulterede i årene fra 1760 til 1800 i en lang række nye tiltag, samlet kaldet **de store landboreformer**, der kom til at skabe vidtgående sociale og økonomiske ændringer i det danske landbrugssamfund. Efter regeringsskiftet i 1784 blev reformtempoet sat i vejret under ledelse af Christian Ditlev Reventlow, den energiske chef for Rentekammeret, altså Finans- og Indenrigsministeriet. Samme Reventlow formåede også at gøre kronprinsen Frederik 6., den reelle enevældige magthaver, til en begejstret reformtilhænger.

Den reform, der fik de videste konsekvenser for hele landbosamfundet, var **udskiftningen**. Alle var klar over, at en forudsætning for at øge landbrugsproduktionen var, at den enkelte gårds mange spredte jordstrimler blev samlet til et jordstykke. Det ville give den enkelte bonde reel mulighed for at disponere selv og impuls til at forbedre driften. Efter flere forsøg kom den afgørende lov i 1781. Den påbød, at hvis blot en jordejer krævede det, skulle hele landsbyen udskiftes. Godsejeren opfordredes til at afse lidt jord til husmænd, som "anses nyttige såvel for det almindelige som i særdeleshed for gårdmændene", og til degne og skoleholdere som erstatning for den græsningsret, de tidligere havde haft på det fælles græsningsareal.

I de følgende 25 år fik landinspektører meget travlt med at opmåle og nyfordele landbrugsjorden, og i 1807 var 96% af al jord udskiftet. Af praktiske grunde blev en hel del af landsbyens gårde pillet ned og genopført på de nye jordlodder, hvis de lå i udkanten af landsbymarken. Denne **udflytning** var ikke altid populær hos bønderne, der følte sig utrygge ved at forlade det nære landsbyfællesskab. Udflytningen var på lang sigt medvirkende til at skabe en gruppe af gårdmænd, som blev præget af **kapitalismen** og ønsket om at skabe profit og investere overskuddet. Løsrevet fra landsbyfællesskabet blev investering i egen gård omdrejningspunktet for liv og arbejde.

Landsbyen Årslev ved Slagelse i 1768 og efter udskiftningen i 1795. Efter udskiftningen blev 7 af de 14 gårde flyttet ud af landsbyen, mens 13 huse fik tildelt små jordstykker.

I 1787 fulgte en lov, der regulerede retsforholdet mellem godsejer og fæstebonde. Godsejeren havde tidligere selv fastsat værdien, når en bonde skulle fæste en gård, og ligesådan når gårdens værdi skulle gøres op ved fæstets ophør. Det blev nu afskaffet, fordi godsejeren selv var part i sagen, og overladt til uvildige synsmænd. Det blev også forbudt godsejeren på egen hånd at straffe bonden (men ikke husmanden og landarbejderen) med træhest, halsjern, hundehul eller deslige. Disse former for straf var dog på dette tidspunkt yderst sjældne.

I 1788 blev stavnsbåndet endelig ophævet. Det betød, at bonden nu frit kunne forlade sin landsby og rejse, hvorhen han ville. Den reform kom både for samtiden og eftertiden til at stå som den vigtigste, fordi den blev symbolet på bondens nyvundne frihed. I virkeligheden fik den ikke nær så stor indflydelse på bondens praktiske dagligdag som de øvrige reformer.

Hoveriet, altså arbejdet for godsejeren, var en væsentlig skavank ved det gamle system. Det var en ulempe for bonden, at det ikke var fastlagt, hvor mange dage fæstebonden skulle levere arbejdskraft, og at godsejeren med kort varsel kunne tilkalde bonden eller hans karl, så arbejdet på fæstegården var vanskeligt at tilrettelægge. Dertil kom, at mange godsejere havde udvidet hoveriet for at få gavn af de gode tider.

Efter flere forsøg på at indskrænke og regulere hoveriet kom de afgørende love i 1791 og 1799. Til glæde for fæstebonden fastslog de, at hoveri for fremtiden skulle være bestemt, og at det ikke måtte forøges over det daværende niveau. Godsejere og fæstebønder blev pålagt at indgå en skriftlig aftale om hoveriets omfang på hver enkelt gods. Det sidste var i høj grad en indrømmelse til godsejerne, blandt hvilke der var voksende modstand mod reformerne. I praksis kunne de gennem disse aftaler bevare hoveriet på et højt niveau.

Problemerne mellem godsejere og fæstebønder blev mange steder løst ved, at bonden købte fæstegården og blev selvejer. Godsejeren var interesseret i at skaffe kapital ved salg af fæstegården og at drive godsets egen jord med lønnet arbejdskraft, og bonden havde penge til at købe for på grund af de gode tider. Regeringen støttede overgangen til selveje, bl.a. ved at gøre det muligt for bønderne at låne til købet. I 1818, da en krise for en tid standsede reformerne, var 60% af bønderne blevet selvejere.

Landboreformerne medførte store ændringer i det danske samfund. Godsejerne mistede en del af deres lokale administrative poster og blev nu først og fremmest en stand af storbønder. Dernæst blev der skabt en stand af selvejerbønder, der i løbet af 1800-tallet blev stadigt mere velhavende og indflydelsesrig for til sidst at få regeringsmagten omkring 1900.

Reformerne skabte imidlertid også et nyt socialt skel mellem på den ene side gårdmændene og på den anden husmænd og landarbejdere, som talmæssigt var den største befolkningsklasse. De blev forholdvis ringere stillet, idet de fortsat fæstede deres huse, ydede hoveri og var underkastet godsejerens tugtelsesret. Husmændene måtte tage arbejde for at

kunne forsørge sig selv og familien, og de blev helt bevidst opfattet som en arbejdskraft-reserve, der stod til rådighed for gårdmænd og godsejere.

I forrige århundrede opfattede man almindeligvis landboreformerne som en revolution fra oven. Den ædle og idealistiske kronprins og hans gode ministre gennemtrumfede de godgørende forandringer på trods af sløve og uvillige bønder og reaktionære godsejere. Der er ingen tvivl om, at Reventlow og andre ledende politikere var præget af tidens moralske og optimistiske fremskridtstro, men vor tids historikere er dog mere tilbøjelige til at fremhæve de økonomiske motiver bag reformerne. Når disse blev så hurtigt og effektivt gennemført, skyldtes det, at regeringen og jordejerne havde en fælles interesse i at effektivisere landbruget for at udnytte de gunstige afsætningsmuligheder.

Mange gammeldags godsejere var modstandere af reformerne, fordi de frygtede at miste deres socialt privilegerede stilling. Andre fulgte med i, hvad der skete i Frankrig og England, og var klar over, at helt nye tider var undervejs. De var derfor mere opsat på at sikre deres økonomiske interesser som godsejere. De fleste bønder har sikkert, som mange samtidige beretninger fortæller, været passive og undertiden skeptiske tilskuere til de forandringer, der blev lagt ned over hovedet på dem. Men der var også oplyste og bevidste bønder iblandt, og i hvert fald lærte mange snart at drage nytte af de nye tilstande.

Den florissante handelsperiode

Omkring år 1800 boede 80% af befolkningen på landet, 10% boede i provinsbyerne, og 10% eller ca. 100.000 mennesker i hovedstaden. De små købstæder i provinsen beskæftigede sig næsten alene med håndværk og lokalhandel, mens større virksomheder og fjernhandel var koncentreret i København.

Især handel og søfart oplevede i slutningen af 1700-tallet en storhedstid uden sidestykke i Danmarkshistorien, og perioden er af eftertiden blevet omtalt som **den florissante handelsperiode**. Danmark holdt sig uden for en række langvarige og omfattende krige, som involverede de store søfarende nationer, England, Frankrig og Holland. Det gjaldt først og fremmest den amerikanske uafhængighedskrig (1775-1783) og napoleonskrigene fra 1793, til Danmark i 1807 blev tvunget ind i krigen. Ved en forsigtig og smidig neutralitetspolitik under ledelse af udenrigsminister J.H.E. Bernstorff og siden af hans nevø, A.P. Bernstorff, lykkedes det danske købmænd og skibsejere at drage maksimal fordel af situationen, idet de overtog en stor del af de krigsførende parters sejlads.

Antallet af skibe i den danske handelsflåde steg kraftigt, og de sejlede talstærkt på mange nye ruter i Middelhavet og Østersøen. Men også de gammelkendte oversøiske ruter blev tættere besejlet og gav nu i modsætning til tidligere stort overskud. De største skibe sejlede til Indien og Kina, hvorfra de hjembragte kostbare laster af te, porcelæn og silke, som delvis blev reeksporteret til andre lande. Fra de vestindiske øers blomstrende plantager

kom der suktermasse, som i København blev raffineret til sukker og rom. På den afrikanske vestkyst i vor tids Ghana havde Vestindisk-guineisk Kompagni i 100 år haft et fort, Christiansborg. Nu kom der flere til, og tusinder af slaver blev fragtet herfra til de vestindiske øer.

På grundlag af tidens ideer om universelle menneskerettigheder og menneskelig lighed rejste der sig især i England en voksende kritik af slavehandelen. Debatten nåede også til den danske offentlighed, og i 1792 gennemførte Danmark som det første land et forbud mod slavehandel. Initiativtageren var den danske finansminister, Ernst Schimmelmann, der var et følsomt og humant tænkende menneske. Uheldigvis var han også plantageejer og slaveejer på de vestindiske øer, så han fik loven udformet således, at den først skulle træde i kraft efter 10 års forløb, i 1803. På den måde kunne plantageejerne nå at sikre sig tilstrækkelig arbejdskraft.

I de ti år blev der da også sendt flere slaver over Atlanterhavet end nogensinde tidligere, ikke mindst mange kvinder, så slaveejerne også i fremtiden kunne sikre bestanden. Slaveri og handel med slaver inden for de vestindiske øer blev nemlig ikke forbudt. Det blev det først efter et slaveoprør i 1848.

Først i 1848 blev slaveriet ophævet på de vestindiske øer. Plantagen Mary's Fancy på St Croix. I forgrunden arbejder sorte under opsyn. Maleri fra midten af 1800-tallet tilskrevet guldaldermaleren Fritz Melbye.

Det var en vanskelig balancegang for den danske regering at bevare neutraliteten og beskytte danske handelsinteresser. På den ene side anerkendte Danmark det princip, at man som neutral ikke måtte sejle med våben og andre varer, der direkte kunne bruges i

ikan-
fort,
stin-

ghed
så til
rbud
ann,
æjer
ulle
sig

ere,
veri
det

krigsførelsen. Desuden måtte man ikke sejle til en havn, der var blokeret af en krigsførende part, og for det tredje måtte man ikke fragte gods, der var ejet af borgere i de krigsførende lande. Til gengæld hævdede den danske regering, at man derudover måtte sejle med alle varer, "frit skib giver fri ladning", at man kunne nægte at lade sig visitere, og at man kunne beskytte egne handelsskibe ved at lade dem sejle sammen med krigsskibe.

I praksis var det især England, der var problemet, da den engelske flåde beherskede verdenshavene. I tider, hvor englænderne følte sig presset, var de imødekommende over for de neutrale lande, men følte de sig ovenpå, blev de mere aggressive. Så skete det ofte, at danske handelsskibe blev opbragt og taget med til engelsk havn, og viste det sig ved en senere retssag, at danskerne havde brudt reglerne, blev skibet konfiskeret. De neutrale landes bedste argument lå i truslen om at gå ind i krigen på modpartens side. Den danske regerings linje var til stadighed at føre en defensiv og smidig neutralitetspolitik, der skulle undgå at provokere de krigsførende parter, hvilket lykkedes helt frem til århundredskiftet.

Krig og krise

I 1801 kom den første advarsel om, at de gode tider var ved at være forbi. Da A.P. Bernstorff døde i 1797, overtog kronprinsen selv ledelsen af udenrigspolitikken, og han førte en mere offensiv neutralitetspolitik ved i høj grad at lade handelsskibene sejle under beskyttelse af krigsskibe. Det irriterede englænderne, og da Danmark tilmed i 1800 gik ind i et væbnet neutralitetsforbund med Sverige og Rusland, gik en engelsk flåde til angreb mod København. I slaget på Rheden 2. april 1801 forsvarede danskerne sig tappert, men måtte dog acceptere at forlade neutralitetsforbundet og tillade visitation af handelsskibe.

Nu fulgte igen seks fede år for dansk søfart, men i 1807 skete katastrofen. På det tidspunkt beherskede Napoleon omtrent hele det europæiske kontinent, og sammen med Rusland besluttede han at forsøge at udsulte England ved en såkaldt fastlandsspærring, dvs. udelukkelse af englænderne fra alle europæiske havne. Da Napoleon ønskede, at også danske og norske havne skulle lukkes for englænderne, kunne Danmark nu vanskeligt undgå at vælge side i krigen.

I England frygtede man, at Danmark ville gå ind i krigen på fransk side, og at Napoleon derved ville få rådighed over den forholdsvis stærke danske flåde. Englænderne vidste ikke, at stemningen i den danske regering var overvejende pro-engelsk, så de sendte en stor flåde ned gennem Øresund. Den landsatte 30.000 soldater, der lagde sig i en ring omkring København. Da man fra dansk side afslog at udlevere flåden, indledte englænderne et voldsomt bombardement af byen, og efter få dage gav danskerne op. Som en konsekvens af **Københavns bombardement** 1807 blev flåden udleveret til englænderne, og Danmark gik ind i krigen som Napoleons allierede imod England, dog uden at komme til at deltage i større krigshandlinger.

153

Bombardementet af København i 1807 var ren terror. Det fortsatte i tre dage, og englænderne tog ikke hensyn til, om man ramte private eller offentlige bygninger. Koloreret kobberstik efter maleri af Eckersberg, 1807.

I 1812 gik Napoleon til angreb på Rusland, men hans hær frøs ihjel. Hans allierede forlod ham og besejrede ham året efter i et slag ved Leipzig. Alene Frederik 6. stod udenfor. Der manglede ikke opfordringer til at gå med, men naivt og hårdnakket stod kongen fast på alliancen med Napoleon. Det kom til at koste dyrt. Ved freden i Kiel i 1814 og ved Wienerkongressen året efter blev det afgjort, at Danmark skulle afstå Norge til Sverige. Som et plaster på såret blev Frederik 6. hertug i det lille hertugdømme Lauenburg mellem Hamborg og Lübeck.

Det var de enevældige fyrster, der havde besejret det revolutionære Frankrig. Derfor var det fyrsternes krav, der lå til grund for freden, befolkningerne blev ikke spurgt. I Norge havde der rejst sig en national bevægelse, der ønskede selvstændighed under en demokratisk forfatning, men nordmændene måtte acceptere en svensk konge, og at udenrigspolitikken blev bestemt fra Stockholm.

Krigens økonomiske følger var barske. Næsten alle danske handelsskibe blev opbragt af englænderne, og da de oversøiske forbindelser blev afbrudt, gik handelshusene fallit. Efter

krigen lykkedes det ikke at få storhandelen i gang igen, og derfor blev de indiske og afrikanske besiddelser solgt til England omkring 1850 og de vestindiske øer til USA i 1917.

Under krigen havde dansk landbrug klaret sig nogenlunde, men i årene 1818-1828 kom der en ødelæggende krise, der skyldtes et voldsomt prisfald på korn. England havde under krigen lært at forsyne sig selv, og med kielfreden tabte Danmark det sikre norske marked. Landbrugsproduktionen gik tilbage, og landboreformerne gik i stå. Mange selvejere, der havde rejst lån og købt gård i de gode tider, måtte gå fra gården. Det var blevet trange tider i Danmark.

Enevælden i modvind

I juli 1830 var der optøjer og demonstrationer i Paris, og liberale kræfter, der ønskede mere demokrati, tvang kongen til at gå af. Denne såkaldte julirevolution inspirerede til uro i andre europæiske lande, men ikke i Danmark, hvor Frederik 6. fortsat i ro og mag kunne sejle sin søndagstur på kanalerne i Frederiksberg Have og lade sig hylde som den elskede landsfader.

Alligevel besluttede han for at komme uro i forkøbet at oprette fire **rådgivende stænderforsamlinger**, for øerne i Roskilde, for Jylland i Viborg, for hertugdømmet Slesvig i Slesvig by og for hertugdømmet Holsten i Itzehoe. Valgret til disse forsamlinger, som mødtes første gang i 1835, havde mænd med en vis grundejendom, dvs. velhavende byboere, godsejere og en del bønder eller i alt 3 % af befolkningen.

Stænderforsamlingerne kunne ikke beslutte noget, men alene give råd og henstillinger til kongen. Alligevel var arbejdet af stor betydning, for en forholdsvis stor del af befolkningen fik lejlighed til at diskutere og tage stilling til offentlige sager.

Christian 8. (1839-1848) var ikke indstillet på at opgive enevælden, og i 1840'erne voksede kritikken og oppositionen imod systemet. Den kom især fra jurister, præster, universitetsfolk og andre veluddannede og fra erhvervsfolk. De var liberalister og ønskede enevælden afløst af "**en fri forfatning**", som man kaldte det, dvs. et parlamentarisk demokrati, hvor en folkevalgt forsamling har den øverste myndighed, og på det økonomiske område skulle enevældens mange statsindgreb afskaffes.

Fra 1830'erne dukkede et nyt problem op, nemlig den nationale modsætning mellem dansk og tysk. Den danske konge var enevældig monark i Danmark, kaldet "kongeriget", og dertil var han enevældig hertug i de tre adskilte hertugdømmer Slesvig, Holsten og Lauenburg. Disse hertugdømmer blev styret på tysk af tyske embedsmænd, men fra regeringskontorer i København. I Slesvig var tysk det dominerende sprog hos overklassen, bybefolkningen og hos bønderne i Sydslesvig til lidt syd for den nuværende grænse. Hvor befolkningen talte dansk, talte man også dansk i skole og kirke, men skulle en sønderjyde i kontakt med myndighederne eller i retten, så foregik det på tysk.

155

Kort fra 1857 over den danske helstat omfattende kongeriget: Jylland nord for kongedøden, Fyn, Sjælland og Bornholm. Samt hertugdømmerne: Slesvig (hvis nordlige del på kortet kaldes Sønderjylland), Holsten og Lauenborg.

Dette havde tidligere højest været betragtet som et praktisk problem, nu gik der politik og lidenskab i sagen. Overalt i Europa blev i løbet af 1800-tallet national bevidsthed, nationalfølelse og **nationalisme** en stærk kraft i brede kredse af befolkningerne. For første gang i historien blev mange mennesker bevidste om, at det var væsentligt for dem at tilhøre et bestemt folk med fælles sprog, kultur og historie. Baggrunden for denne nationale opvågningen kan ses som en folkelig reaktion imod den franske dominans i Europa under napoleonskrigene, som en demokratisk modstand mod de gamle fyrstestater og som et led i tidens almindelige åndsretning, **romantikken**.

I Tyskland viste den nationale bevægelse sig som et stærkt ønske om at forene alle de mange tyske fyrstendømmer til en nation. Disse tanker nåede også til Slesvig og Holsten. Allerede i 1830 havde en ung embedsmand i Slesvig, Uwe Jens Lornsen, udsendt et skrift, hvori han foreslog, at Slesvig og Holsten skulle udgøre en samlet tysk stat med en demokratisk forfatning og kun med løs tilknytning til Danmark. Det var for meget for Frederik 6., Lornsen fik et års fængsel og blev fyret fra sit embede. Men hans tanker blev grundlaget for den politiske bevægelse slesvig-holstenismen, som voksede sig stærk i 1840'erne.

Politisk bevidste bønder i Sønderjylland og liberale kredse i Danmark reagerede skarpt imod den tyske bevægelse og indledte en kampagne til forsvar for danskhedens interesser i Slesvig. De liberale blev nationalliberale og agiterede for "Danmark til Ejderen". De ville altså knytte hele Slesvig til kongeriget og slippe forbindelsen til Holsten.

Christian 8., hans ministre og andre konservative mennesker rystede uforstående på hovedet over disse nyvakte nationale lidenskaber. De ønskede at bevare helstaten som hidtil og så med længsel tilbage til en tid, da det ikke følte så afgørende, om man talte dansk eller tysk ved hoffet, og om en embedsmand var dansk, tysk eller norsk, bare han var loyal over for kongen. Derfor prøvede kongen at imødekomme ønsker snart fra den danske og snart fra den tyske bevægelse, men det førte kun til øget irritation hos begge.

De danske bønder var overvejende kongetro og følte sig ikke på bølgelængde med de liberale byboere. Bønderne var først og fremmest optaget af deres egne problemer, og i 1845 samlede sjællandske bønder 10.000 underskrifter på et andragende til kongen om indførelse af almindelig værnepligt (kun bønderne havde værnepligt), om lige beskatning af jord (godsejernes hovedgårdsjord var skattefri) og om støtte til overgang fra fæste til selveje (den proces var gået i stå under landbrugskrisen).

Kongen nægtede imidlertid at modtage bøndernes andragende og udstedte tilmed det såkaldte bondecirkulære, der forbød bønderne at holde møde uden tilladelse af politimesteren og forbød udensogns mænd at deltage i sådanne møder. Cirkulæret ophidsede bønderne, som i høj grad mistede tilliden til kongen. Året efter oprettede de "Bondevenernes Selskab". Dette indledte et samarbejde med de nationalliberale, og regeringen havde således selv medvirket til, at borgere og bønder fandt sammen i modstand mod enevælden.

157

Proklamation af den provisoriske slesvig-holstenske regering den 24. marts 1848. Maleri af Hans Olde, ca. 1915. Til venstre svinges den slesvig-holstenske fane, mens den i højre side ses sammen med Det Tyske Forbunds fane og Det Tyske Kejserriges symbol.

Krig om Slesvig og demokratisk grundlov

Christian 8. døde i januar 1848, og hans efterfølger, den folkelige Frederik 7. (1848-1863), forberedte sig på at afgive den enevældige magt. Dramatiske begivenheder i marts 1848 overhalede imidlertid kongen indenom og fremmede processen. I februar var der igen udbrudt revolution i Paris, og chokbølger bredte sig overalt i Europa, hvor de enevældige fyrster blev sat under pres. Den 18. marts samledes de slesvigske og holstenske stænderforsamlinger til et fællesmøde i Rendsborg. Her enedes de om at sende en gruppe til København med krav om en demokratisk forfatning for et samlet Slesvig-Holsten og Slesvig-Holstens optagelse i Det Tyske Forbund.

Da det blev kendt i København, rejste der sig en vældig ophidselse. Den 21. marts gik et stort folkeoptog i demonstration til Christiansborg og forlangte, at kongen skulle udnævne en ny regering, der havde folkets tillid, og som kunne modstå det tyske pres. Frederik 7. meddelte under stor jubel, at den gamle regering allerede var afskediget. Snart blev en ny udnævnt, hvori også de ledende repræsentanter for den nye national-liberalisme var at finde, først og fremmest den fremragende taler, juristen Orla Lehmann, og teologen D.G. Monrad. Kongen overlod til regeringen at svare de slesvig-holstenske udsendinge, og dermed havde han reelt opgivet sin enevældige magt.

Ikke uventet blev slesvig-holstenernes krav afslået. Den 24. marts meddelte regeringen, at tvært imod deres ønsker skulle Holsten udskilles og have sin egen forfatning, mens Slesvig skulle knyttes til kongeriget. Det betød oprør. Slesvig-holstenerne dannede en foreløbig regering og samlede tropper. Det samme gjorde danskerne, og allerede den 29. marts rykkede danske tropper over Kongeåen og ind i Slesvig.

I store dele af befolkningen støttede man krigen med begejstring og opofrelse. "Ånden fra 48" var et udtryk for den nye nationale bevidsthed, som man for første gang havde set et

glimt af ved slaget på Rheden i 1801. Den samme ånd blomstrede imidlertid i Tyskland, og tyske national-liberale støttede deres slesvig-holstenske brødre i deres kamp imod danskerne.

Den tyske støtte medførte, at Preussen sendte tropper, der i sommeren 1848 besatte hele Jylland. Men snart indtrådte der i Preussen som i andre lande en konservativ reaktion imod de liberale bevægelser, og preusserne trak deres tropper hjem igen. Det betød, at de danske tropper i juli 1850 kunne besejre slesvig-holstenerne i det blodige slag på Isted Hede nord for Slesvig.

Danmark havde vundet krigen, men kunne alligevel ikke gennemføre sin politik om at knytte Slesvig tættere til kongeriget Danmark, den såkaldte **Ejder-politik** opkaldt efter grænsefloden Ejderen mellem Slesvig og Holsten. De konservative europæiske stormagter Østrig-Ungarn, Preussen og især Rusland ønskede for alt i verden at bekæmpe national-liberale bevægelser både i Tyskland og Danmark. Derfor tvang de i 1851-52 den danske regering til at genoprette den gamle helstat fra før 1848, Det Danske Rige bestod altså stadig af et kongerige og tre hertugdømmer.

Ånden fra '48 er fremstillet i denne scene, hvor danske bondsoldater stormer frem mod den tyske fjende. Udsnit af Jørgen V. Sonne: Angrebet på Dybbøl Bjerg, 1849. Olie på lærred, 96 x 142,5 cm.

Men i kongeriget var kongen ikke længere enevældig. I oktober 1848 valgtes en grundlovgivende forsamling, der skulle udarbejde en ny forfatning. Som følge af øjeblikkets nationale og folkelige begejstring blev valgretten til forsamlingen efter tidens forhold meget demokratisk, alle mænd over 25 år med egen husstand kunne stemme. Der var ingen poli-

tiske partier, men de 152 medlemmer fordelte sig nogenlunde jævnt mellem konservative, nationalliberale og bondevenner. Især de nationalliberale havde forventet, at bønderne ville lade sig repræsentere af de dannede og uddannede, men sådan gik det ikke altid. I Præstø blev således den nationalliberale professor H.N. Clausen vraget til fordel for væver og husmand Hans Hansen. Det gav det liberale borgerskab en advarsel om, at en alt for demokratisk valglov kunne bringe den udannede og jævne almue til magten.

I et halvt år diskuterede forsamlingen Monrads forfatningsudkast, og den 5. juni 1849 kunne Frederik 7. underskrive Danmarks Riges Grundlov. Nu var han konstitutionel konge og underlagt rigets øverste myndighed, Rigsdagen, som fik den lovgivende magt. Rigsdagen bestod af et folketing og et landsting. Valgret til begge ting havde alle mænd over 30 år med egen husstand, men Landstinget blev valgt ved indirekte valg, og kun mænd over 40 år med en vis indtægt var valgbare. Kongen skulle udnævne og afskedige ministre, der var ansvarlige for regeringens førelse. Grundloven garanterede de såkaldte borgerlige rettigheder, og enhver forret, der var knyttet til adel, titel og rang, blev afskaffet.

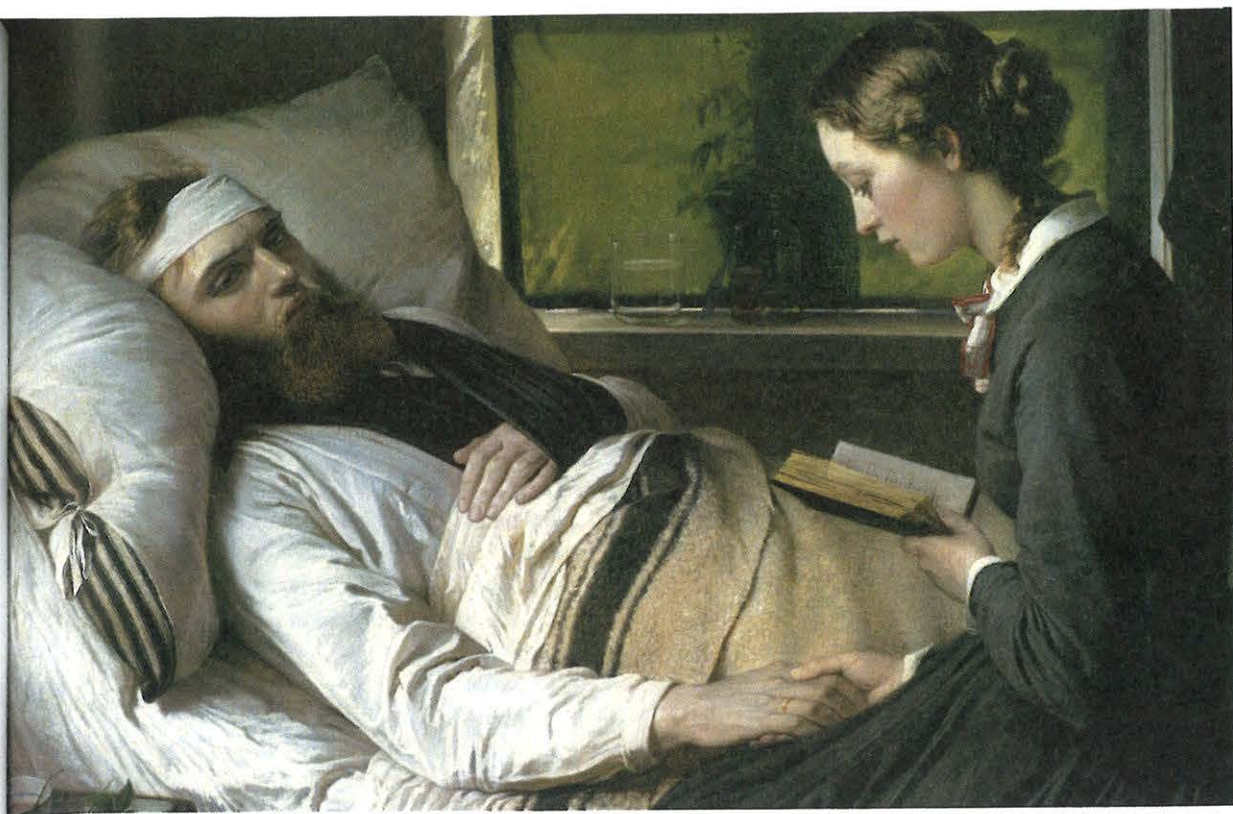
Ny krig og ny grundlov

Det viste sig umuligt at få helstaten til at fungere. Hertugdømmerne var utilfredse med deres stænderforfatning, og stormagterne klagede over, at Danmark ikke overholdt sine forpligtelser. Toneangivende kredse i dansk politik blev derfor efterhånden overbevist om, at problemet kun kunne løses ved en fornyet Ejder-politik. De havde en optimistisk og urealistisk tro på, at den danske hær igen kunne vinde en eventuel krig.

I Danmark vedtog man i 1863 den såkaldte novemberforfatning, der skulle gælde for både kongeriget og Slesvig. Preussens kansler, Bismarck, protesterede og forlangte den ophævet. Da det ikke skete straks, begyndte krigen, og preussiske og østrigske tropper rykkede ind i Sydslesvig i januar 1864.

40.000 danske soldater stod ved forsvarsværket Dannevirke ved Slesvig, men da situationen syntes uholdbar på grund af den strenge vinter og fjendens overlegenhed både i tal og udrustning, besluttede den øverstkommanderende, general de Meza, at trække tropperne tilbage til Dybbøl på Als. Denne militært set fornuftige beslutning blev mødt med chok og ophidselse i den danske befolkning. Den 18. april iværksatte tyskerne stormen på Dybbøl, som de erobrede på fire timer.

Der blev nu indledt forhandlinger i London, hvor englænderne optrådte som mæglere. De foreslog en deling af Slesvig, men den danske regering under ledelse af Monrad optrådte forbavsende usmidigt og nægtede at give væsentlige indrømmelser. Derfor begyndte krigen igen, og Danmark måtte snart give op. Ved den efterfølgende fred i Wien måtte Danmark afstå hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenburg, som alle efter kort tid blev indlemmet i Preussen.

Den danske nationalstat var efter 1864 præget af nederlaget til tyskerne. Udsnit fra maleri af Elisabeth Jerichau-Baumann: Den sårede Soldat, 1865.

Krigen efterlod en dybt opgivende stemning i Danmark, den demokratiske begejstring fra 1848 var afløst af konservativ skepsis. De nationalliberale blev holdt ansvarlige for nederlaget og mistede deres indflydelse. De gled snart ind i en blok af konservative, der blev domineret af godsejere, og som kom til at spille den ledende rolle i dansk politik i de følgende 35 år.

Denne konservative drejning viste sig straks, da man efter krigen skulle vedtage en ny forfatning for det indskrænkede rige. Resultatet blev **den reviderede grundlov af 1866**. Ifølge denne blev Folketinget valgt som efter juni-grundloven af 1849, mens Landstingets 66 medlemmer skulle vælges efter helt nye principper. 12 medlemmer blev udnævnt af kongen, dvs. regeringen, og af resten blev den ene halvdel valgt af folketingsvælgerne, den anden af de højeste skatteydere. Landstinget blev derfor en meget konservativ forsamling, og det førte i de kommende årtier til en skarp strid mellem de to ting og mellem en aristokratisk og en demokratisk grundholdning.